
HE WHAKANUI I ĒNEI TAU, E RIMA TEKAU O TE WHARE WĀNANGA O WAIKATO

Poia Rewi

Te Whare Wānanga o Otāgo

[poia.rewi@otago.ac.nz]

Aku tau ki Waikato: 1986-2003

A Block

Koia tērā, ko te Tari Māori (Māori Department), ko Timoti Kāretu te tumuaki, ko tōna kāhui kawē i ngā mahi ko te momo he wā tōna he pūkenga, he ahonuku, he ahorangi, he tākuta, he tohunga; he wā anō he pāpā, he whaea, he matua kēkē, he whaea kēkē; he wā anō he haututū, he hangarau, he whakatoī, he hoa tonu. Ko te tohu kē ia e whakaatuhia nei, ko te mātau o tēnei hanga ki te hāpai i te momo taera e hua ai te pai ki te ākongā, ki te mahi, ki te hāpori.

Koia hoki te momo e whakamātauhia ana e te ao Pākehā; te mōhio kē, te tirohanga kē, te pōhēhē, te ture, te kawa me ngā tini aha kē. Koia tonu te momo e whakamātauhia ana e te ao Māori; ōna manako, ōna wawata, ōna taumahatanga, ōna piki, ōna heke. Ko te wā hui ki ngā kaimahi i Te Tari Māori he whakamoemoe i ngā utanga a te whare wānanga me ā te iwi kia whakapōtaehia he ākongā, me te mea, kia puta tonu hei tamāhine, hei tāhae, hei irāmutu, hei mokopuna e “toa ai rātou hei iti kotahi harakoa mō te iwi”¹. Kātahi nā te whiu ko tēnā, he taumahatanga kāore e pērā rawa te wahatanga e ngā kaimahi Pākehā i roto i ngā kura wānanga pēnei. Heoi anō, ko ia tērā ngā wheako o te wā, ahakoa nō nākua rawa nei i mārama ai taua here ki aua kaimahi, ka mahara iho au ki taua wā, ka mīharo tonu i te kaha o ērā pūkenga² ki te whakatutuki i te wāhi ki a rātou. I tēnei punua hokinga mahara, ka aro ki ēnei mātua marau e rua, arā, ko te kawea o ngā mahi e taea ai e te Māori, ākongā mai, pūkenga mai, kaupapa mai, i te ao whare wānanga Pākehā, ka tahi; ka rua, ka aro ki ētahi o ngā āhuatanga e honohono ana ki te iwi.

Te Āhurutanga

86 te tau, Pēpuere te marama, e whā rau neke atu rānei mātou ngā ākongā hou e kōpā ana te noho i te akoranga MAN101. Tokotoru nei mātou ngā tāne Māori kua tūtaki i te wiki whakataunga i ngā ākongā hou ki te ranga tuarima pea o ngā rārangi tūru. He hanga wehi nei, i te mea, ahakoa huri ki hea ko mātou me tētahi tokorua atu anō anake ngā kanohi Māori. Kātahi nā te tauhou o tēnei rongō, ināhoki, mai i te tipuranga mai, heoi anō te hāpori he hāpori Māori, engari tēnei. He aha rā mātou i mōwai ai? He aha kē ia tā mātou i rapu ai?

Ko te kaumarutanga o te tangata Māori, ināhoki, he tangata Māori, he āhuatanga Māori, he tangata whenuatanga anō tēnā. Tēnei nā, he noho manene i te ao mātauranga Pākehā he noho matara i te whānau. Kātahi nei te wehi. Koia noa nei tētahi āhuatanga e pāpā haere ana ki te tini o te ākongā Māori. Hua noa ka ara te whakaaro kia whakaritea he wāhi e pai ai te whakakotahi a te ākongā Māori i a ia anō. He wāhi noho, he wāhi kaputī, he wāhi whakamahana kai, he wāhi noho ki te kōrero tahi, he wāhi e paku whai wāhi anō ai te tino rangatairatanga me te mana motuhake i tētahi wāhi Pākehā, Pākehā nei. Kawea ana te tonu e Te Rōpū Ākongā Māori me Te Tari Māori kia whai wāhi pēnei, nāwai rā, ka whakaaehia he pito whenua ki te taha rāwhiti o A Block (ko te whare roa tēnei e toru ōna apaapa i nōhia ai e Te Tari Māori, Te Pokapū Rangahau Māori me ngā kura ako mai i tawhiti). Ka whakatūhia te whare, he punua wharepuni te rite, ka tapā ko Te Āhurutanga, anā, whakaataatahia mai ana mā roto i te ingoa tāna mahi, ōna manako, tōna kawa.

E whā ngā mātua wehenga o te whare nei, he wāhi ako, he wāhi kai, he tari, he wāhi rorohiko hoki. Ka tū ana he hui ākongā Māori, ka kawea mai ki tēnei o ngā whare. Katoa hoki ngā akoranga ki te wāhi ako, he kaupapa Māori – kātahi rawa ke pēnei tētahi rūma ako, arā, he motuhake Māori. Nā tēnei āhuatanga

motuhake nei hoki i Māori kē ake ai, inā, i taea te whakapūmau te wairua Māori ki ōna pakitara i runga i te whakaaro, 'kāore nei pea e tāmata ngā wānanga kaupapa Māori i te kawenga o te akoranga Pākehā ki roto i te wāhi ako nei'. Tērā he āhuatanga i te ngākau me te hinengaro Māori e whakapae ana ka haukotia te wairua Māori o tētahi wāhi e te kuhutanga o te akomanga ehara kau nei i te Māori. Tērā hoki te whakapono ki te Māori te kaupapa, ka whakairia te wairua o aua kaupapa ki ngā pakitara o te whare, me te aha, ko hangā mai he tuakiri Māori ki taua wāhi rā. Te huanga mai o Te Āhurutanga, ka whakaūhia (ahakoa ā-hinengarotia noa iho nei pea) taua whakapono. Tae rawa ki te wā i tonoa te whare e tari kē, ko te tohe a te Māori, ka momotu ngā whiringa Māori, tēnā ka kuhu mai he akoranga tauhou. Mai i taua wā rā, Māori ana te whare kia āhei tonu ai tana 'āhurutanga'. E tika ana hoki kia mau tonu i te wairua o te whare te wairua Māori tonu o te tikanga 'āhuru'. Kia taiao Māori, kia horopaki Māori, kia here Māori, kia kawa Māori ki te wāhi e taea ana e ia i tētahi wāhi he wānanga Pākehā e karapoti nei i tēnei āhurutanga.

Hua noa, rāngona ana te tiro māku mai a Pākehā ki te whiwhi o te Māori. 'E kī, e kī, me whiwhi koe, e te Māori.'² Ki te whakamāoritia tēnei titiro, tēnei waiaro rānei a te Pākehā he wero, he whakawhiu kei roto e mea ana he nui ake te āwhina i te Māori, arā, kua kore e marire ngā mahi tautoko a te whare wānanga i te katoa o ngā ākongā, Māori mai, aha mai. Kua pau noa atu te 20 tau, anei tātou kei te tau 2015, kei te rongo tonu ngā ākongā Māori i te tiro māku mai ki ā rātou e whiwhi ai mā roto i te momo pēnā i ngā karahipi Māori.³ He pēhitanga anō tērā e kore ai e hāneanea katoa te mahi a te ākongā Māori i te whare wānanga Pākehā. Ahakoa tērā, ka mau tonu ngā kaiārahi i Te Tari Māori i aua tau ki te tikanga kia whai papawhenua e Māori ai a Māori. I runga hoki i te wairua Māori kāore e kore, ka ekea au e te kōrero a te hunga pānui i tēnei tuhinga āku i te rite tonu o tēnei whakakūene ki ngā mahi pēhi a te Pākehā, kāti, tukua mai, nā te mea, ko te mātua aronga o tēnei he whakanui kē i te wāhi ki te Tari Māori o Waikato i taua wā, otirā, ki te Whare Wānanga o Waikato i tana pupuri i taua whare, ahakoa te mātua hurihanga mai o taua whare hei wāhi tautoko i ngā ākongā i ngā tau ki muri mai.

Ehara i te mea i āhuru ai Te Āhurutanga ki te katoa i ngā wā katoa. Tērā tētahi tau ka pupū ake ngā whakahē a te hunga ākongā ki ngā kawenga a Te Whare Wānanga o Waikato, nā whai anō, ka whakanōhia e rātou Te Āhurutanga hei wāhi porotēhi i te kaupapa whare wānanga nei. Whakaritea ana e rātou he papa moe, ka noho ki te wāhi ako hei 'wharepuni' mō rātou, inā hoki, he wāhi moe, he wāhi whakataka kai, he wharepaku, ā, he wāhi uwhiuwhi ki kō atu. Nōhia ana e rātou Te Āhurutanga hei āhuru i a rātou, me te mea, i taea tērā. Ko te wāhi i raru ai, nā te whakanoho a te hunga ākongā nei i a rātou ki reira, ao mai, pō mai, kāore ētahi o ngā ākongā i rata ki te kuhu i taua whare i noho āhuru ai mō rātou i ngā marama me ngā tau kua huri. Anō nei, ko rātou kē tēnei he manene i roto i te whare, ka mutu, ka āhua rikarika tawhitawhi nei, ka mutumutu rānei te hāerere mai o ngā ākongā Māori whānui ki te whare nei hei wāhi āhuru mō rātou. Ahakoa te mihi a Te Tari Māori i te pakari o te hunga nei ki te tohe i te kaupapa, ka noho tonu te āwangawanga i a rātou mō te wairua mataku kua tau ki runga i ngā ākongā mō te āhuru me te haumarū-ā-hinengaro, ā-ngākau hoki, me te kore e hāneanea o te kuhu i te whare rā. Hei ahakoa, e tū tonu ana a Te Āhurutanga, e mahi tonu ana i āna mahi, ināhoki, ki tā Herearoha Skipper:⁴

Te Āhurutanga has been one of the highlights for our office this year because it provides a central hub and natural gathering place for many of our staff, students, and the community that reflects the core values of our office and our distinctiveness in being Māori.

Ka mihi i tēnā.

Waiho ana te kaupapa manaaki i te hunga ākongā, kaimahi hoki i te papawhenua tonu o te whare wānanga, ka huri kē te titiro ki ana kawenga ki tua o ngā taunaha o Waikato ake.

He whītau taura tangata

Kia tīkina noahia mai ēnei āhuatanga e rua hei whakatauiria i ngā honohononga a Te Tari Māori ki ngā

iwi; ko te whakapōtaetanga o ngā ākongā tohu kairangi ki ngā marae tētahi, ko ngā haerenga ā-tari tētahi.

He whakapōtaetanga marae

Ināhoki ki tā Te Whare Wānanga, ko te tohu kairangi te toi o te whai mātauranga ā-whare wānanga Pākehā nei, ka whakaritea he haerenga e Te Tari Māori hei kawē i te mātua whakapōtaetanga ki te marae ake o te ākongā. Ki tōku nei mōhio, nā Waikato i para te huarahi ki ngā whakawhiwhinga tohu kairangi ki runga marae. Ahakoa ko te tohu tākutatanga tēnei e whakanuia ai te ākongā, he tohu whakanui hoki tēnei i te iwi nāna i tautoko te ākongā i ngā tau e hia nei kia eke ki tēnei taumata. Ko te marae ia te mātua wāhi ināhoki, i taua wā, inā kōrero, whakaaro marae, katoa atu te hunga o reira, he uri ki te ākongā. Whakanuia ana te marae, otirā, ngā tini kua huri wairua hoki, e whai pānga ana ki taua marae. He wā e whakahīhī ai te hapū me ōna whānau i te whakaekenga o tō rātou marae e Te Whare Wānanga me ōna pūkenga. Ka mihi i tēnā.

Whakahīhī ana hoki rātou i te whai wāhi ki te manaaki i aua tāngata, otirā, he whakautu i te tiakitanga a ngā kaiako whare wānanga i tō rātou tangata “kia toa rā [ia] hei iti kotahi harakoa mō te iwi” (Temara, 1992). He wā anō tēnei i whai wāhi ai te whare wānanga ki te whakanui ā-kupu tonu nei i te ākongā ki mua i te aroaro o tōna iwi. Tērā anō te whakapōtaetanga whare wānanga ka tū tonu i roto i Founders Theatre, i Kirikiriroa, he torutoru noa ngā tīkiti e riro mai ana i ia ākongā hei toha ki te whānau, ki ana hoa rānei, nā reira, ko tētahi anō tohu i te whakapōtaetanga ki runga marae, ko te whakamāmā i te wāhi ki te iwi kia kite ā-kanohi atu rātou i te whakanuitanga o te ākongā e te whare wānanga. Ko te whakaaro pea ia, he māmā ake te haere a te tokoiti ki te marae, tēnā i te haere a te tokomaha o te iwi ki te whare wānanga, me te mōhio hoki, kāore te katoa e whai wāhi ki roto i te whare e mātua tū ai te whakapōtaetanga. Ka mihi i tēnā.

Me kua nei hoki pea e mahue i a au te whakapae, ehara kau nei i te mea kei te ākongā, te whānau, te hapū, te iwi anake rānei te hua pai o tēnei- he whare wānanga te whare wānanga, mā te aha rā i te whakatairanga anō i tōna whare wānanga mai kore e tōia mai ai he ākongā anō hei whaiwhai ake i ngā takahanga mātauranga a tō rātou tangata e whakatākutahia nei i tēnei wā. Āe, he hua ki te whare wānanga o te mahi pēnei, heoi, ko te whakaaro nui kē ia ki a au, ko te whakanui kē i te ākongā me tōna iwi. Ina whakatauritea ana te tokohia o te hunga Pākehā ki ō te Māori e whaiwhai ake ana i ngā taumata tohu kairangi, tohu paetahi rānei, he wā tēnā he tokoiti noa iho nei a Māori. Nā reira, mā te mahi pēnei hoki e pūrata ai te hiahia o tētahi kia whai i te tohu whare wānanga, kātahi, mā te kite ā-kanohi a tētahi i tana uri e whakawhiwhia nei ka Māori ake te whakapono ka taea e ia. He whakahihiri i te whakapono kia hua ai te pito mata. Ka mihi i tēnā.

He haerenga

Ko tētahi kaupapa pārekareka ki ngā ākongā me ngā pūkenga o Te Tari Māori ko ana kaupapa hāereere i ngā rā whakatā o te marama o Ākuhata; ko te Tai Tokerau tēnā, ko te Tai Rāwhiti tēnā, ko Taranaki tēnā, ko Te Arawa tēnā. Whakatauhia ana e Te Tari Māori ko hea te rohe, ka whakamōhiotia ngā ākongā i te tīmatanga o te tau e pai ai tā rātou whakariterite ohu, pīnono pūtea rānei, hei utu i te wāhi ki tēnā, ki tēnā. Hua noa, he hononga tō (t)ētahi o ngā ākongā i Te Tari Māori ki taua takiwā e haere ai rātou, anā, he ara anō e kite ai i te whenua o taua hunga rā hei whakahīhītanga mōna. He ara anō hei whakanui i aua iwi. He huarahi anō tēnā e rongō ai ngā ākongā me ngā pūkenga i ngā kōrero whakamīharo, pāpōuri rānei, o aua iwi me aua takiwā. Mutu kua ana ngā hāereere nei, kua nui atu anō te whakawhanaunga me te whakahoahoa a ngā ākongā i a rātou anō, ka tahi. Kua kaha hoki te whakawhanaunga me te whakahoahoa i te ākongā me te pūkenga. Ka mihi i tēnā.

Hei ngā haerenga nei hoki kua whakatairanga te iwi i a ia, kua whakatairanga hoki Te Tari Māori i ngā kaupapa e whakaakohia ana e ia. Ka whai wāhi te akohia o ngā tikanga-ā-iwi e ngā ākongā o Te Tari Māori, hei aha rā, hei mōhiotanga mō rātou, hei whakatauriterite hoki i ngā tikanga o iwi kē, hei whakatinana hoki i ngā akoranga kua hua mai i ngā kura o Te Tari Māori. Mā te aha rā hoki i te tū a ngā

ākonga me ngā pūkenga o Te Tari ki te whakangahau i ngā kaimanaaki i a rātou mai i aua iwi rā. Ka mihi i tēnā.

“me hoki mai ki te tino tūāpapa o te mahi, ko te reo koi wareware i a tātou. . .” (Kāretu 2010)

‘Nau mai ki te Kapa haka o Te Whare Wānanga o Waikato. Ko te reo Māori te kaupapa. Ki te kore koe e mōhio ki te reo Māori, tēnā haere ki te taha o tētahi e mōhio ana’ He āhua pēnā ngā kupu a Timoti Kāretu ki te hunga i tae atu ki te whai i ngā mahi a Rehia, otirā, i te parakatihī tuatahi a Te Kapa Haka o Te Whare Wānanga o Waikato mō te tau. Ehara i te mea kāore rawa a koroua i aroha ki te hunga reo kore nei, heoi, he nui kē ake tana aroha kia piki kē te ora o te reo Māori, nā, ko Te Kapa tētahi anō huarahi i whāia e Timoti kia pēnā. Katoa ana akoako, kei te reo Māori; tohutohu mai, mihi mai, kohete mai, whakapāha mai, riri mai, whakatakē mai, whakangahau mai, wero mai, akiaki mai. Arā a matakū mā ka kore rā e hoki mai, arā hoki a kore mōhio tē aro i ana whakatakē ka hokihoki mai. Ko te mea kē ia, poua ana e Tīmoti te reo Māori hei tūāpapa mō te mahi kapa, ināhoki, kua kore e kapa haka mena he reo Pākehā, he reo kē rānei te kaikawe. Ka mihi i tēnā.

Ko tā te whiua o te reo i ngā mahi a te kapa he tautoko anō hoki i te ako kupu Māori, i te ako takotoranga Māori, i te ako mātauranga Māori, otirā, he whakaū hoki i ngā akoranga a Te Tari Māori; reo mai, tikanga mai. I te mea, ko te taurira tito a Tīmoti kia mātua eke te kouniga o te reo, ka riro hoki mā ana titonga e akohia ana e te kapa e whakatauirā te takoto mai o te reo. Ka maumahara tonu ahau ki tētahi o aku hoa ākongā nei, me tāna, he tuhi noa i tētahi o ngā titonga a Tīmoti hei tuhinga roa māna i te whakamātautau, me te mihi hoki a te kaiako i a ia i te pai o tana tuhinga roa rā. Nā reira, he aha hoki te hē o te whiwhi A+, hāunga te kore e whāki i te take ehara nāu ake ngā kupu me ngā whakaaro whakaraupapahia i roto i te titonga. Me tupato taku mihi i tēnā.

I aku tau i te taha o te kapa i ana tini tūtanga i ngā whakataetae ā-motu o ATMPAF (Aotearoa Traditional Māori Performing Arts Festival) e mōhioitia nuitia nei i ēnei rā ko Te Matatini, whakahihī ana hoki ahau i te mōhio ko tēnei tētahi o ngā kapa haka tokoiti i āta mōhio ki ā rātou i waiata ai, i haka ai, i poi ai, i aha ai, nā te mea, koinā hoki tētahi aronga a Tīmoti. He whāinga pea āna kia mutu kau nei te ‘hamama kau’ te waha, inā he ako-ā-kākā noa iho te mahi. Kāore e kore, kua rerekē noa atu i ēnei rangi, i te mea, ki taku mōhio he āhua rahi tonu ngā kaihaka kei tēnā kapa e mōhio ana ki te reo Māori. Me mihi tēnā.

Te Pua Wānanga

Kāti rā, ahakoa ko Te Tari Māori tēnei kua whakahuahuatia e au, nō ngā tau i muri mai ka āta whakakurahia Te Tari Māori hei Wāhanga Motuhake i te tau 1996, ka tapā ki te ingoa Te Pua Wānanga ki te Ao. He wā tēnā i whakawhānuihia atu mai i tētahi tari he kaupapa Māori te tāhuhu kia tū hei Kura e aro ana ki Te Iwi Māori me ngā kaupapa o te hunga o Te Moana Nui a Kiwa. He mea kapo te aronga ki te ao whānui mā roto i te ingoa tonu o te kura, Te Pua Wānanga ki te Ao, inā, kia puawhehia te kakara o ana mahi mā ngā hau tini ki ngā tai maha o te ao. Me mihi tēnā.

Kupu āpiti

¹ He kīanga nā Ngāi Tūhoe.

² Kaiako whare wānanga.

³ Tirohia tā Wharerau, 2014, tuhinga whakapae BA(Hons), Te Whare Wānanga o Otago.

⁴ <http://aparchitects.co.nz/Projects/TeAhurutanga,UniversityofWaikato.aspx> Accessed 18 Maehe 2015.